

"אלאספאפי חאפי ואלחאיפ עריאן"

רבאח חלבי

השפה הערבית משופעת פתגמים. אחד מהם אומר: "الاسكافي حافي والحايك عريان". חלקו הראשון מוכר גם בעברית: "הסנדלר הולך יחף". חלקו השני אומר שהחייט הולך עירום. לכאורה פתגם פשוט ושטחי, אבל למעשה, עמוק מאוד ונכון, ומזכיר לנו את מגבלותינו כבני-אדם, ובמיוחד את העיוורון שתוקף אותנו תדיר לעצמנו ולנוהגינו.

אני עובד בבית-הספר לשלום זה יותר מ-15 שנה. בתקופה הזו עסקתי בקונפליקט היהודי-פלסטיני, והפכתי בו מכל זווית אפשרית. שימשתי שנים רבות מנחה, הייתי מנהל בית-הספר, ובשנים האחרונות אני עוסק בחקר הנושא. הייתי שותף בכיר בניסוח מה שמוכר כיום כגישת בית-הספר לשלום, הרואה בקונפליקט סכסוך לאומי בין שני עמים, מעמידה אותו במרכז, ועובדת בעיקר במישור התודעתי ומנסה, במושגים פוקויאניים, לעשות עבודת חפירה ארכיאולוגית בניסיון לחשוף את הפרקטיקות והמנגנונים שמבנים, משמרים ומתחזקים את הקונפליקט.

פעמים אינספור הצבעתי בפני המשתתפים היהודים על התנהגותם המתנשאת והמדכאת במפגשים עם ערבים. באחרונה ניסיתי לא אחת, בהרצאות ובכתיבה, לפענח את ההגמוניה ואת המנגנונים המשמרים אותה, כאשר אני נעזר לשם כך בכתבים של פאנון, גרמשי ואחרים. באחרונה הבנתי לתדהמתי שאין צורך להרחיק לכת כדי להבין את התופעות הללו; אני עצמי הייתי חלק ממנגנון מדכא שניסה בכל כוחותיו לשמר את ההגמוניה שלו בשטח המפגש הפלסטיני-ישראלי, מה גם שעשיתי זאת מול בני עמי הפלסטינים החיים בשטחים הכבושים.

מעשה שהיה כך היה. אחרי הסכמי אוסלו, שהיתלו בכולנו וסימאו את עינינו, החל בית-הספר לשלום ליזום מפגשים עם ארגונים פלסטיניים מהשטחים הכבושים. עד אז התרכזנו בקיום מפגשים בתוך המדינה, ונמנענו מלהיפגש עם הפלסטינים מעבר לגבול, מסיבות אידיאולוגיות שעיקרן העובדה שהסכסוך בין ישראל לפלסטינים הוא פוליטי ודורש פתרון פוליטי, ולא מפגשים חינוכיים. נראה שהכספים שהזרימו האמריקאים והאירופים לתחזוק הסכמי אוסלו ריככו ומוססו קמעה את הטיעונים האידיאולוגיים שלנו.

בשנת 1993 ערכנו קורס מנחים לקבוצת משתתפים מתנועת השלום הפלסטינית מקלקיליה, והכשרנו אותם על-פי הגישה שלנו ועל-פי דרכנו. אחר-כך התחלנו לקיים פעילות משותפת מולם. במקביל קיימנו פעילויות עם ארגונים אחרים. אחד מהם היה המרכז הפלסטיני לדמוקרטיה ולשלום ברמאללה. הארגון הזה פעל בגישה שונה משלנו, והיה לו צוות משלו. ניסינו, בתחילה בדרכי נועם ולאחר מכן בצורה אסרטיבית יותר, להסביר לארגון השותף שעליו לאמץ את דרך העבודה שלנו, או לחלופין להעסיק מנחים פלסטינים שאנחנו הכשרנו. הארגון השותף היה סורר ומיאן להשתכנע, מה שעורר בעיות חוזרות ונשנות והביא בסופו של דבר לפרידה צפויה.

לפני כשש שנים נכנסנו לשותפות עם ארגון פלסטיני חדש - תנועת הנוער הפלסטינית משכם. גם לארגון הזה היה צוות משלו, והוא קיים פעילויות רבות וענפות בקהילה שלו. אחד הדברים שבהם הצטיינה תנועת הנוער הזו היה יכולת ארגונית נפלאה, והיכולת לגייס משתתפים פלסטינים למפגשים, בשעה שאר הארגונים המקבילים כשלו במשימה הזו בימים הטרופים של תחילת האינתיפאדה השנייה. השותפות הזו היתה חשובה לנו בעיקר בגלל היכולת הזו, אבל היכולת ה"מקצועית" שלהם לא סיפקה אותנו, לכן שידכנו להם את המנחים הפלסטינים שלנו מקלקיליה. לבסוף ויתרנו על העבודה עם הארגון בטיעונים שונים, שאני חייב להגיד שהייתי שותף להם והם נראו לי באותה עת הגיוניים ולגיטימיים.

לפני כשלוש שנים, יצרנו שותפות חדשה עם ארגון וויפאק מבית-לחם. הגשנו יחד עימם בקשה לקהילה האירופית למענק לפרויקט גדול שכלל עבודה עם עיתונאים, וזכינו ב-600 אלף יורו. עכשיו היה צריך לשבת עם הארגון השותף כדי לתכנן איך לבצע את הפרויקט הענק הזה במהלך השנתיים הבאות. קבענו פגישה ראשונה לתיאום ציפיות. מהצד שלנו השתתפו אנוכי, כמנהל מכון מחקר וחבר צוות בכיר, ושתי עמיתות יהודיות, מי שהיתה מנהלת בית-הספר לשלום באותה עת, וחברת צוות בכירה שהיתה אמורה לנהל את הפרויקט. מהצד השני השתתפו נוח סלאמה, מנהל ארגון וויפאק, מגייס הכספים של הארגון, מתנדב מגרמניה, וכן מזכירה. הדיון התנהל בין שלושתנו ובין סלאמה, ובמשך כשלוש שעות שטחנו בפניו את גישת העבודה שלנו וניסינו לשכנע אותו שזאת גישה ראויה. סלאמה התעקש על הגישה שלו וסירב לאמץ את הגישה שלנו. לאחר דיון סוחט ומתיש קבענו שאני ועוד חבר צוות פלסטיני מבית-הספר לשלום נחזור לדון עם סלאמה בעניין.

בינינו אמרנו שזאת טקטיקה עדיפה. אולי כשהדיון יהיה בין פלסטינים, ההתנגדות, שנראתה לנו בלתי הגיונית, תתרכז, ונוכל לשכנע אותו בצדקת דרכנו. לפגישה השנייה התלווה אלי כמתוכנן עוד חבר צוות פלסטיני בכיר, ואל סלאמה התלווה חברת צוות נוספת, סנאא אלחמור. התסריט חזר על עצמו. ניסינו בכל כוחותינו לשכנע שהגישה שלנו רדיקלית ומתאימה מכל גישה אחרת למפגש פלסטיני-יהודי. סלאמה היה בשלו, והדף את כל הטיעונים שלנו. האמת היא שכיום כבר אינני זוכר על מה היה הוויכוח, אבל אני זוכר שהרגשתי מתוסכל וכעוס באותה שיחה. לא הבנתי איך סלאמה לא רואה את המובן מאליו, ואיך הוא ממשיך להחזיק בגישה ריאקציונית, המיובאת מארה"ב. בהולכי ממורמר באותם ימים טענתי בפני כולם שסלאמה סתם מתעקש לשם העקשנות, ושבעצם אין לו מה למכור מול הגישה המלומדת שלנו.

הזמן דחק, והיה צריך להכין את הצוות לקראת תחילת ביצוע הפרויקט. לפגישה הבאה, שהיתה השתלמות לצוותים משני הארגונים, הגענו כשחילוקי הדעות בעינם. במשך ארבעה ימים חזרנו על אותו תסריט, כאשר הפעם שאר חברי הצוות שלנו מצטרפים למלאכת השכנוע. הגדילו לעשות כנראה חברי הצוות הפלסטינים מהצד שלנו, כי סלאמה דיווח לאחר כמה חודשים שהקושי הגדול ביותר שחש בהשתלמות הזאת היה עם חברי הצוות הפלסטיני מבית-הספר לשלום, שאותם חווה כמתנשאים.

במצב עניינים זה היינו צריכים להתחיל בביצוע הפרויקט. ההרגשה שלנו היתה שאנו הולכים לקראת משימה בלתי אפשרית. הרגשנו שאנחנו מדברים בשתי שפות שונות, ושכך אי-אפשר לנהל פרויקט משותף. גם הפעם, וכחבל הצלה, הצענו לסלאמה לקחת את אחד המנחים "שלנו" מקלקיליה. הוא חמק מהעניין בנימוס, וכולנו קפצנו למים בלי לדעת איך נצא מהם.

בתוקף תפקידי כמעריך של הפרויקט צפיתי בשלושה מפגשים מבין חמישה, ונדהמתי לגלות שהמפגשים התנהלו בצורה מופתית. המשובים של המשתתפים היו חיוביים, רובם ככולם. פלסטינים ויהודים דיווחו על שביעות רצון מהמפגשים. מחשש לאי-יכולת לעבוד יחד בקבוצות הדיאלוג הקטנות, נוצר מודל חדש שכלל הרבה מליאות. המודל הזה התברר בדיעבד כמבנה מתאים יותר למפגש בין ישראלים לפלסטינים, וכך מתוך שלא לשמה, בא לשמה.

תדהמתי היתה רבה יותר כאשר משאלוני המשוב שחילקנו למשתתפים בסוף כל סדנה עלה שהם בכלל אינם מבחינים ביכולת בין המנחים המנוסים שלנו למנחים של ארגון וויפאק, שחלקם היו חסרי ניסיון ואחד מהם אף לא עסק לפני כן בהנחיה. המסגרת הכללית והאידיאולוגיה שעמדו ביסוד קיום המפגשים, שהיו מוסכמים על שני הארגונים, הם כנראה שאיפשרו למשתתפים מפגש מוצלח ומלמד. הדגש הפוליטי של המפגש, ההתייחסות אל המשתתפים כאל בני שני עמים בקונפליקט, הפורומים החד-לאומיים, הדיבור בשתי שפות עם תרגום - כל אלו סיפקו מסגרת שאיפשרה חקירה יסודית של הקונפליקט וחשיפת המנגנונים שלו.

למרות כל זאת, המנחים שלנו המשיכו להתלונן במשך המפגשים על חוסר המקצועיות של המנחים מארגון וופאק ושידרו באופן תדיר מצוקה על כך שאינם יכולים להביא את יכולותיהם למפגש, ודיווחו כי לעתים הם משתתקים וחשים "נעלמים". אני, כחוקר מלווה, ומיכל זק, כרכזת הפרויקט, היינו כבר במקום אחר. לא קיבלנו את הטיעונים הללו, אך ניסינו להרגיע את המנחים ולהעניק להם אוזן קשבת.

השיא היה במפגש שערכנו לסיכום הפרויקט. המנחים היהודים מהארגון שלנו (בפרויקט שהפגיש יהודים ופולסטיניים עבדו מטעמנו רק מנחים יהודים) המשיכו לטעון שהצוות הפולסטיני אינו מקצועי וכי לא נוצרה איתם שפה משותפת. הם גם טענו שבית-הספר לשלום הפקיר אותם, ונשמעו טענות גם כלפי רכזת הפרויקט על שנכנעה לרכז הפולסטיני ולא היתה מורגשת. השיחה היתה מאוד משונה, והתבססה על תחושות שלא תאמו כלל את המציאות. בעיקר בלטה אי-ההלימה בין טענות המנחים לתוצאות הטובות למדי של המפגשים, כפי שעלו משאלוני המשוב ומהראיונות עם המשתתפים.

אי-ההלימה הזו הדליקה אצלי נורה אדומה, שהפכה לפרויקטור שדרכו חזרתי ובדקתי את כל מהלך העניינים שלנו כארגון ושלי כחלק מהארגון מול הארגונים הפולסטיניים. הבנתי שההתנהלות שלנו כארגון ישראלי מול הארגונים הפולסטיניים אינה שונה בהרבה מהתהליכים שקרו במפגשים שקיימנו בפרויקט הנוכחי בין עיתונאים ישראלים ובין עיתונאים פולסטיניים. במפגשים אלה היתה אג'נדה סמויה שביסודה מאבק על הומניות, ליברליות וקדמה, כאשר הצד הישראלי השתמש במקצועיות ובאובייקטיביות כדי לבסס את הטיעון שהוא כעם ערכי, מוסרי ואנושי יותר. זאת, כחלק מהצדקת ההגמוניה שלהם והמשך השליטה על הפולסטיניים.

גם אנו כארגון ביקורתי ואף רדיקלי, ואני בתוכו, נפלנו לתוך אותה מלכודת וניסינו בכל כוחנו ובכל דרך אפשרית לשמור על ההגמוניה שלנו, והשתמשנו לשם כך בטיעון המקצועי. הדרך שבה נהגנו מתאימה להפליא לתיאורו של ג'ירו את האופן שבו הקבוצה השלטת שומרת על כוחה באמצעות המסגרת החינוכית. ג'ירו בספרו "תיאוריה והתנגדות בחינוך" טוען, שהאידיאולוגיה שולטת בכל פעולה חינוכית: בהפרדה בין ידע לגיטימי לידע לא לגיטימי, בצנזורה, במחיקה של הידע ה"אחר" או בהגלייתו אל מחוץ למרחב

הבית-ספרי, ובהצגת הידע ה"לגיטימי" במרחב הבית-ספרי כניטרלי וכאובייקטיבי. וכל זה בשירות האינטרסים של הקבוצה שהאידיאולוגיה שלה דומיננטית בחברה.

בהיסח הדעת פעלנו בדיוק כמו כל מערכת חינוך הפועלת בשירות האליטה כשהעמדנו את גוף הידע של המנחים שלנו - ידע שרוכשים בקורס ההנחיה שלנו - כדרך האולטימטיבית להנחות מפגשים ודיאלוג בין יהודים לפלסטינים, וצינורנו, מחקנו ואף הגלינו את הידע שיש למנחים הפלסטינים אל מחוץ למפגשים שלנו. דיאלוג זה היה אמור להיות פעולה חברתית-פוליטית משחררת. האם לידע שנובע מתוך המציאות המדכאת ומתוך התנגדות אמיתית לכיבוש, ידע שנצבר במשך שנים של מעורבות חברתית ופוליטית, אין ערך בניהול דיאלוג בין המדכא ובין המדוכא?

פרייה בספרו פדגוגיה של מדוכאים, טוען שהדיאלוג המשחרר הוא תהליך של לימוד, ידיעה וחקירה אפיסטמולוגית של המחנך והתלמיד, ושתהליך משותף זה חייב להיות מוזן מנסיון החיים, ולא רק כפעולה תודעתית מול המציאות. עוד הוא טוען שהתלמידים והמחנך מחפשים ידע שכבר קיים אצלם, ודרך הדיאלוג הם מכירים אותו טוב יותר. הוא בעצם טוען שהידע נמצא אצל המחנך והתלמיד כאחד, ושמקורו בעיקר בנסיון החיים. אנו מסווגים את הידע, והופכים את הידע הנלמד של המנחים שלנו לבעל ערך, ואילו את הידע של המנחה הפלסטיני אנו מסווגים כחסר ערך ולא רלבנטי לדיאלוג שלנו.

ולא רק זאת. מה שכואב בהסתכלות לאחור הוא שהמנחים היחידים שהיה לנו קל לעבוד איתם, ושאף שידכנו אותם לכל ארגון חדש שעומו ניסינו לעבוד, היו אותם מנחים מתנועת השלום מקלקיליה. אותם מנחים שהכשרנו אצלנו לפי גישת העבודה שלנו ושמדברים

בשפה המקצועית שלנו. כאילו שהעבודה יחד אפשרית רק כאשר האחר הופך להיות דומה לך.

כאשר אני כותב דברים אלה מהדהד בראשי הקטע המצמרר שמביא פרנץ פנון בספרו "עור שחור, מסכות לבנות" בהקשר של קבלת האדם השחור לחברה הצרפתית: "למעשה אתה כמונו, אתה 'אנחנו', המחשבות שלך הן שלנו, אתה מתנהג כמו שאנו מתנהגים, כמו שהיינו מתנהגים. אתה תופש את עצמך ואחרים תופשים אותך ככושי! טעות! יש לך רק המראה, לגבי השאר אתה חושב כאירופי, לכן אך טבעי שתאהב כמו אירופי, וכיוון שאירופי יכול לאהוב רק אירופית, אינך יכול לשאת אלא אשה מארץ שבה חיית תמיד, בחורה מהארץ הטובה, מצרפת, ארצך האמיתית היחידה".

ההשוואה מפחידה ואפילו מזעזעת, אבל היא בלתי נמנעת. לחשוב שאני הייתי חלק מפרקטיקה קולוניאלית, אני, שכל חיי לחמתי בדיכוי ובכיבוש, אני, שמשתמש בספרות הרדיקלית והפוסטקולוניאלית כדי להילחם בשיח הישראלי המדכא! אבל צריך להתמודד עם האמת המרה גם אם היא קשה וכואבת. גם אדם רדיקלי ולוחם חופש וצדק יכול כנראה ליפול למלכודת הזאת. לאורך השנים, בעבודתנו עם הארגונים הפלסטיניים, ניסינו להפוך אותם לדומים לנו, ורק כאשר היו בצלמנו השתדכנו, ורק אז החתונה הצליחה. כל השאר, שלא רצו או לא הצליחו להידמות לנו, דינם היה דחייה או גירושים אחרי תקופה משותפת קצרה.

מובן שהמניע שלנו היה תם, חיובי ולטובת הפלסטינים. כל מה שרצינו זה לחשוף את השותפים הפלסטינים לגישת העבודה הרדיקלית שלנו. כל מה שרצינו זה למנוע מהשותפים שלנו להשתמש בגישות ריאקציוניות שיובאו מארה"ב. כל מה שרצינו זה לשכנע אותם שהגישה שלנו היא הגישה הנכונה והמתאימה להם, הנכונה

והמתאימה לעם כבוש ומדוכא. אבל אוי לנו, סעידי היה כולל אותנו בין כל אותם משכילים-קולוניאליים מהמערב שנימוקיהם לכיבוש ולאחזקת הקולוניות היו להביא אושר ועושר לנתינים ולשחרר אותם מהנחשלות ומהעוני.

יש לציין שגישת העבודה שלנו ביקורתית ורדיקלית, ששמה את הקונפליקט במרכז הדיאלוג. זוהי גישה שמנסה לחשוף את המציאות של הקונפליקט ולפרק את הפרקטיקות שמבנות אותו – לעומת הגישות הבינאישיות שמנסות לטייח את הקונפליקט ובכך מסייעות לתחזוקו. אבל מתברר שגם אלה שמחזיקים באידיאולוגיות ובגישות רדיקליות אינם חסינים מפני הפרקטיקות הדכאניות בעצמם. ראו להיכן הוביל אותנו המרקסיזם כאשר אליטה של טכנוקרטים החליפה את האליטה הבורגנית.

דווקא משום שפיתחנו גישה רדיקלית שתפסה מקום של כבוד בישראל ואף בעולם, הדבר העניק לנו כוח והביא אותנו למעמד של אליטה בין אלה שעוסקים במפגשים. נראה שכל אליטה באשר היא מנסה לשמור על מעמדה ועל כוחה. אנו, במפגשים שלנו עם ארגונים מפלסטין, נהגנו בשותפים שלנו בהתנשאות וניסינו להראות להם את האור, וזאת מתוקף פערי הכוחות ההתחלתיים בינינו, שחוזקו על-ידי הצדדים התורמים, האירופים והאמריקאים. מה שמצער בסיפור הזה הוא שכל הארגונים הפלסטיניים מסכימים עם האידיאולוגיה שעליה מושתתת הגישה שלנו, אלא שאנחנו צימצמנו את הגישה למשהו כמעט טכני – לאופן ההתערבות של המנחים – וכך קבענו מי ראוי להיות מנחה ומי לא, מי ראוי להיות שותף ומי ראוי להיות ספק סחורה (קבוצות למפגש) בלבד. בכך בעצם בנינו מערכת מחסומים משלנו וחילקנו אישורים והכשרים לאלה הראויים לעבור למחנה שלנו, לאלה הזכאים להיות איתנו על תנאי, ולאלה שייאלצו להישאר מעבר לגדר.

מובן שהגישה שלנו כוללת הרבה יותר מצורת ההתערבות של המנחים. אחד העקרונות שלה הוא ניתוח המציאות בכלים ביקורתיים, עיקרון שבלעדיו לא הייתי יכול לעשות את מה שעשיתי כאן. לא הייתי יכול לנתח באופן ביקורתי את הפרקטיקה שלנו עצמנו. אבל אותם כלים שבעזרתם ביצענו את העבודה הארכיאולוגית בטקסטים ובסוגי שיח שונים המבנים את המציאות הפכו, לצערנו, לקרדום שבאמצעותו ניסינו לשמור על כוחנו ועליונותנו ולשמר את ההגמוניה שלנו בתחום.

לבסוף צריך לציין שתי הערות, הראשונה; שהתובנה הזאת שהגעתי אליה לא היתה קיימת, וכל הכתיבה בעקבותיה לא היתה מתגבשת אלמלא פלסטיני אחד שאמר לנו "לא", התעקש על שלו, עמד בלחצים ולא נכנע. השנייה; שאם אנחנו בבית-הספר לשלום, למרות היותנו ארגון פלסטיני-יהודי, ולמרות היותנו ארגון שמחזיק בעמדות ביקורתיות ואף רדיקליות, נהגנו בעמיתים שלנו מהארגונים הפלסטינים בפטרוניות, שערנו בעצמכם מה קורה בתחום עם שאר הארגונים הישראליים! ואולי זה מלמד אותנו משהו על עומק הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ועל הדרך הארוכה שצריכים לעשות עד לפתרונו. ובעיקר מלמד אותנו המקרה על כך שמודעות של הצד החזק אינה ערובה לשום דבר, ורק מודעות שבצדה פעולה של הצד המדוכא יכולה לשחרר אותו ואת המדכא, כפי שטוען פרייה.